

Apie I. Arado knygą

Dr. Rimantas Zizas

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, Didžioji g. 17/1, Vilnius
El. p. rimantas.zizas@genocid.lt

ARADAS Icchakas, *Iš mirties slėnio į Siono kalną*. Vilnius: Margi raštai, 2020, 352 p.

1 il. *Leidinio viršelis.*

Leidykla „Margi raštai“ 2020 m. išleido Icchako Arado atsiminimų knygą „Iš mirties slėnio į Siono kalną“. Knyga nėra naujas šio žinomo žydų autoriaus kūrinys, anglų kalba ji išleista dar 1979 m. (Yithzak Arad. *The Partisan: From the Valley of Death to Mount Zion*. New York: Holocaust Library, 1979). Tada išleista atsiminimų knyga neliko nepastebėta

lietuvių išeivijos, pvz., žurnale „Karys“ paskelbtas platus jos konspektas, pavadintas „Neapykantos ir keršto knyga“¹.

Lietuvos skaitytoją pasiekusiai I. Arado knygai – daugiau kaip 40 metų. Tačiau kaip rodo įrašas tituliniam lape, ji nėra „senas produktas“: leidinys parengtas ir išleistas rekomendavus Tarptautinei komisijai nacių ir sovietų okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. Taigi knyga „pritaikyta“ Lietuvos skaitytojui – tam skirtas ir holo-kausto Lietuvoje istorijos tyrinėtojo prof. S. Sužiedėlio parašytas ir paties atsiminimų autoriaus žodis knygos leidimui lietuvių kalba. Kaip „tarpinį“ variantą galima vertinti knygos išleidimą 2014 m. Izraelyje rusų kalba, ji buvo papildyta nauju įvadu ir interviu su autoriumi.

Pabandykime pažvelgti į šią atsiminimų knygą. Kokia jos faktologinė istorinė medžiaga, tikrumas ir patikimumas, koks autoriaus požiūris į istorinius įvykius, sudėtingą išgyventą istorinį laikotarpį, patirtus skaudžius įvykius?

Icchakas Aradas (tikroji pavardė – Rudnickis) gimė 1926 m. lapkričio 11 d. Švenčionyse. Tėvas – sinagogų kantorius, 1930 m. su šeima persikėlė į Lenkiją, bet palaikė ryšius su Švenčionyse likusiais giminaičiais. 1939 m. pabaigoje tėvai vaikus – Icchaką ir jo vyresnę seserį Rachelę – išsiuntė į Švenčionis, kur, atrodė, bus saugiau (tėvai liko Lenkijoje, žuvo). Taigi I. Aradas, Lenkijos žydai, beveik nepažino nepriklausomos Lietuvos gyvenimo, tačiau, jo žodžiais, patyrė „lietuvių kolaboravimą“ (p. 19).

I. Aradas iš asmeninės patirties, naudodamasis kitų šaltinių duomenimis gan įdomiai rašo apie gimtuosius Švenčionis, jo žodžiais, „tipinį žydų miestelį“ (p. 31), savo šeimą, žydų bendruomenę, jos atskirą tautinį ir kultūrinį gyvenimą Lenkijos valdžios metais, pastebi, kad Lenkijos vyriausybės politika dažnai buvo antisemitinė. Jis aprašo Vokietijos ir Lenkijos karą, Varšuvos apsiaustį ir gynimą (apkasų, tranšėjų kasimą, barikadų statymą, bombardavimus, žmonių žūtis, prasidėjusį badą). Lenkai ir žydai dirbo ranka rankon, atrodė, jog takoskyra tarp žydų ir nežydų buvo palaidota (p. 41). Tačiau to neįvyko: vėliau okupuotoje Varšuvoje dalijantys maistą vokiečių kareiviai žydus varė šalin, o lenkai parodydavo jiems eilėje stovinčius žydus. Autorius pateikia vaizdus, kurių nebuvo Lietuvoje: gatvėmis važinėdavo žirklėmis apsiginklavę kareiviai, kurie stabdydavo žydus, nukirpdavo pusę barzdos, vieną žandeną ir dalį galvos plaukų, mušdavo (p. 51), buvo plėšiamos žydų parduotuvės ir kt. Anot autoriaus, brolybės dvasia, trumpam suvienijusi žydus ir lenkus per apgultį, po nacių okupacijos labai greitai išsisklaidė, dauguma Lenkijos gyventojų buvo nusiteikę abejingai arba priešišškai (p. 56).

Autorius liudija faktą, kad 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pradžioje daug žydų slapta kirto sieną prie Švenčionių, kad patektų į Lietuvą, o iš jos į „Pažadėtąją žemę“ – Palestiną (vėliau sienos apsauga buvo sustiprinta) (p. 64).

Nušviečiami sovietų okupacijos metai, kai „vienu mostu sunaikintas žydiškas gyvenimo būdas“, nemažai žydų pakeitė pažiūras ir tapo entuziastingais komunistais, skubėjo

¹ Karys, 1980, Nr.8, p. 354–358; 1980, Nr. 9, p. 405–408; 1980, Nr. 10, p. 450–454.

pranešti valdžiai apie sionistų (kurie ruošėsi pagrindinei kovai) veiklą. Nepaisant visko, šis laikotarpis buvo „laimingiausias“ autoriaus gyvenime“ (p. 66).

Autorius mini 1941 m. birželį įvykdytus trėmimus. Pateikia padidintus duomenis, kad ištremta beveik 30 tūkst. Lietuvos gyventojų, tarp jų – 5–6 tūkst. žydų. Pastebi, kad trėmimai sustiprino antisemitizmą (neapykantą žydams), nes jie vaidino „gana svarbų“ vaidmenį komunistų partijos, stovėjusios už šių veiksmų, aparate (p. 68).

Prasidėjus karui, iš „sprunkančių“ į rytus žydų sužinota, kad Lietuvos kariuomenė „išdavikiškai nukreipė ginklus prieš sovietus“, lietuviai kariai ir civiliai šaudo į bėgančius sovietų karius bei žydus. Lenkai ir lietuviai Švenčionyse „piktdžiugiškai“ stebėjo [bėgančiųjų į rytus] procesiją, lydėjo bėglius nepritarimo šūksniais. Autorius su dviem draugais bandė pasitraukti į rytus, tačiau pamatę neįvardyto kaimo gyventojų ar lietuvių partizanų nužudytus penkių jaunų žydų kūnus, siaubingai prislėgti nusprendė grįžti į miestą. Bandė bėgti šimtai, tačiau tai pavyko padaryti mažiau nei šimtui Švenčionių gyventojų. Šie vaizdai atspindi žydų nenorą bėgti į Sovietų Sąjungą. Vokiečiai Švenčionyse pasirodė birželio 28-osios vėlyvą popietę, lietuviai ir lenkai džiaugsmingai sveikino vokiečių kariuomenę (p. 74–75).

Atėjus vokiečiams, valdžią įgijo lietuviai. Jų neapykanta žydams „sprogo visa jėga“ (p. 77). Visoje knygoje pateikiama nemažai tai iliustruojančių pavyzdžių. Tačiau ne visi jie tikri istorijos faktai, yra įtikinantys. Antai autorius rašo, kad 1943 m. pavasarį lietuviai pasipriešino SS lietuvių legiono mobilizacijai, neva miestų gatvėse vyko demonstracijos, daug lietuvių suimta. Tačiau šie įvykiai iš esmės nepakeitė lietuvių požiūrio į negausius išgyvenusius žydus, buvo suinteresuoti, kad jie visiškai išnyktų ir pralaimėjus vokiečiams neliktų tokių, kurie galėtų pareikalauti kompensacijos (p. 144).

1941 m. rugsėjo 19 d. [Vilniaus] apygardos komisaras H. Wulffas vietos valdžiai ir policijai nurodė perkelti visus žydus į getus ir konfiskuoti jų turtą. Švenčionių žydai, išskyrus „kažkiek“ („keletą tuzinų“) amatininkų ir specialistų šeimų, turėjo būti iškelti į kariuomenės poligoną netoli Švenčionių. Autorius rašo apie šimtų Švenčionių žydų bėgimą į Baltarusiją, kur žydai dar gyveno savo namuose. Į Baltarusiją, Konstanavą, su 12-kos sionistų narių pagrindine grupe pabėgo ir atsiminimų autorius.

Švenčionių žydai į poligoną išvaryti 1941 m. rugsėjo 27 d. Tą dieną Švenčionyse susirinko „viso rajono“ lietuvių policija, be to, buvo „užverbuotas“ ir apginkluotas vietos jaunimas. Vangiai judančius lietuviai daužė šautuvų buožėmis. Mieste susirinko gausybė kaimiečių su žmonomis ir vaikais ir džiaugėsi šiuo reginiu, veiduose žydai matė „nežabotą pasitenkinimą“ (p. 90).

Autorius pateikia vėliau girdėtą pasakojimą, kad vos tik išvežė Švenčionių žydus, aplinkinių kaimų gyventojai užplūdo miestą, įsilaužė ir išplėšė jų namus, susirinko viską, ką tie buvo palikę. Daugelis atvyko su vežimais, kad galėtų susikrauti pavogtus baldus, o vokiečių ir lietuvių policija nesikišo ir leido miniai plėšikauti kiek širdis geidžia. Išnaršę namus, jie išėmė langus ir duris (p. 83, 90).

Neneigiant faktų, kad žydų turtas buvo grobstomas, vis dėlto atrodytų, kad autoriaus pateikiami grobstymo mastai yra gerokai sutirštinti. Juk okupacinė vokiečių valdžia skelbė, kad žydų turtas yra Vokietijos reicho nuosavybė. Išvartų į getą žydų namai buvo „užantspauduojami“, žydų turtas saugomas ir kontroliuojamas, dalintas okupacinės valdžios įstaigoms, pardavinėjamas iš varžytynių ir kt. Su savavališku turto grobstymu griežtai kovota.

Tačiau ir Baltarusijoje „kitataučių“ – vietinių lenkų ir baltarusių požiūris į žydus buvo „ne ką geresnis nei vokiečių“. Pakeliui į Glboką lauke dirbantys valstiečiai pastebėjo žydų grupę ir ėmė vytis, ketindami pagauti ir atiduoti policijai (p. 86).

Autorius pateikia nemažai vertingų duomenų apie Švenčionių žydų getą, kasdieninio gyvenimo jame vaizdų, vyravusią baimę, ligas, kilusią epidemiją, nuotaikas, Vakarų Baltarusijos miestelių žydų telkimą į šį getą, bandymus užmegzti ryšius su Vilniaus getu, jo vadovais, Švenčionių geto likvidavimą 1943 m., Švenčionių ir Ašmenos getų žmonių žudynes Paneriuose 1943 m. balandį. Kai kurie skaičiai, atrodytų, kiek padidinti, tačiau Švenčionių žydų žudynes Paneriuose patvirtina ir kiti šaltiniai².

Autorius pateikia duomenų apie žydų getų policiją, kai kurių žydų policininkų nuopelnus pasipriešinimo kovai. Bene pirmąkart Lietuvos žydų memuarinėje literatūroje palyginti plačiai pristatoma ir apibūdinama prieštarinčiai vertinama asmenybė – Vilniaus geto policijos viršininkas, vėliau geto viršininkas (vėliau vienvaldis geto vadovas?) J. Gensas ir jo veikla. Jo ir žydų policijos veiklos vaizdas perdėm teigiamas, jos funkcijos susiaurintos (tik tvarkingo išėjimo į darbus priežiūra).

Per visą atsiminimų knygą kaip pagrindinė siužetinė linija driekiasi kovos su okupantais vokiečiais ir jų pakalikais idėja. Autorius aprašo sovietų partizanų 1942 m. gegužės 19 d. Švenčionių apylinkėse 2-jų (iš tikrųjų 3-jų) vokiečių nužudymo faktą ir atsakomąją keršto akciją, kurios aukomis, oficialiais vokiečių valdžios duomenimis, tapo 400 žmonių, daugiausia lenkų. Autorius pastebi, kad visi sušaudytieji buvo vyrai, daugelis jų turėjo karinį pasirengimą, tačiau jie leidosi „išvedami į mirtį be pasipriešinimo, nė vienas nebandė bėgti. Esą „kitataučiai“ kaimynai su panieka žiūrėję į žydus už tai, kad šie nesipriešino žudikams, po šio įvykio iš žydų nebesišaipė (p. 131).

Nors Švenčionių 1942 m. žudynių istorijoje ne viskas aišku, vis dėlto jų lyginti su žydų žudynių (holokausto) akcijomis sunku: nužudyta mažiau žmonių negu paskelbta, daryta aukų atranka, buvo pabėgusių, paleistų žmonių ir kt.

Pasiruošimo ginkluotai kovai, sovietų partizanų paieškos, veiklos jų gretose naratyvas knygoje užima daug vietos. Autoriaus ir Švenčionių geto žydų jaunimo grupės partizanavimo kelias prasidėjo nuo Cirklišio, Adutiškio miškų, vedė į Vakarų Baltarusijos – Kazėnų ir Naročiaus miškus pas sovietų partizanus.

² SAKOWICZ, Kazimierz. *Panerių dienoraštis, 1941–1943 m.* Vilnius, 2012, p. 94–98.

Autorius rašo: „Žydų pasaulis buvo sugriautas, jų kultūra sunaikinta. Iš visų pusių priešai. Negausūs likę žydai vegetavo getuose ir darbo stovyklose, vienišų sielų sauželė dėl išlikimo išėjo kautis į miškus“ (p. 169).

Tačiau ir pas sovietų partizanus gyvenimas nebuvo lengvas, laukė nemažas nusivylimas. Čiapajevo būrio vadovybė iš atėjusių žydų atėmė ginklus, autoriaus žodžiais, „dėl kurių dar gete tiek rizikavome ir taip sunkiai dirbome, kad galėtume juos įsigyti“, žydų grupę, ginkluotą šautuvu ir *otrezanka*, pasiuntė į Švenčionių apylinkes su užduotimi. „Mes buvome priblokšti“, „vadas diskriminavo mus todėl, kad buvome žydai“, nežinojome apie antisemitizmą daugelyje [baltarusių] partizanų būrių (p. 173).

Šie autoriaus žodžiai tikroviški, bet palyginti korektiški. M. Šumauskas A. Sniečkui į Maskvą rašė žymiai griežčiau: „Markovo partizanai iš žydų atėmė ne tik visus ginklus, bet ir laikrodžius, odinius paltus, batus, vienu žodžiu, apiplėšė, o žmones paleido miškan likimo valiai. Tikri faktai, kad daugelis žydų dabar vaikšto apsirėdę skarmalais ir beveik basi, o daugelis markoviečių išsifrantavę žydų paltais ir batais.“ M. Šumauskas darė išvadą: kad ir kas būtų, bet žydai tokios skriaudos neturėtų sulaukti, jis retoriškai klausė: „Kuo partizanai skiriasi nuo plėšikų, jeigu taip su žydais elgiasi?“ Ir atsakė: „Atrodo, niekuo.“³

I. Aradas kiek pakylėtai, idealizuotai, kai ką nutylėdamas rašo apie žydų partizanus. Būdami miestų gyventojai ne visi sugebėjo prisitaikyti prie sunkių gyvenimo ir kovos sąlygų miškuose, ne visi buvo drąsūs kovotojai. 1943 m. vasarą G. Zimanas puikiai (iš sovietinio užnugario gautais automatais) apginklavo Vilniaus geto 15-kos žydų grupę. Tačiau vokiečiai, apgaulingai pažadėję dovanoti gyvybę, be jokio pasipriešinimo grupę paėmė į nelaisvę. Žydai išdavė visas žinomas partizanų slėptuves, žuvo nemažai sovietų partizanų. Visą grupę vokiečiai sušaudė (sudegino), prieš tai surengę pasityčiojimo iš žydų akciją. Visa ši istorija tarp partizanų sukėlė didelį pasipiktinimą ir priešiškamą žydams.

Ši skaudi žydams istorija, matyt, susijusi su kiek neaiškiu autoriaus pasakojimu knygos skyrelyje „Partizanų būriai išformuojami“: Markovas 1943 m. rugsėjo 23 d. išsikvietė žydų „Keršytojų“ būrį ir pareiškė, kad jį išformuos, nes būryje ginklus turi neapmokyti ir nežinantys, kaip jais naudotis, žmonės (p. 214–215).

Įdomi autoriaus informacija apie Kazėnų miškuose įsikūrusias „žydų šeimų“ stovyklas, kurios kentėjo nuo Raudonosios armijos karių, užsilikusių nuo 1941 m. ar pabėgusių į miškus sovietinių karo belaisvių. Kai kurie iš jų buvo „užkietėję antisemitai“. Taip pat ir nuo sovietų partizanų, kurie „pratrūkdavo“: „Miškas skirtas kovotojams. Čia nėra vietos tik apie save galvojančioms vyrams su žmonėmis ir vaikais“ (p. 178).

Autorius aprašo 1943 m. vasarą (birželį) Kazėnų miškuose įvykusį susitikimą su „prosovietškai nusiteikusių lietuvių grupės“ atvykimą, pokalbį su jos vadu (jo pavardės nemini). Ta „prosovietiška“ grupė – tai Lietuvos KP(b) CK operatyvinė grupė, būsimsis sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovaujantis centras. Į Kazėnų miškus atvykusiai „avangardinei“ jos daliai vadovavo operatyvinės grupės narys D. Rocius (Baškys). Archyviniai

³ Kazimiero (M. Šumausko) 1943 m. lapkričio 2 d. laiškas A. Sniečkui. *LVA*, f. 1, ap. 1, b. 438, l. 39.

šaltiniai patvirtina autoriaus teiginį – D. Rocius A. Sniečkui rašė apie „jauną žyduką“ Iciką Rudnickį, kuris papasakojo apie padėtį Lietuvoje, ryšius su kompartija ir kt.

Susitikimas su atvykusia grupe lėmė tai, kad autorius tapo sovietiniu Lietuvos partizanų, jo žodžiais, tęsė „misiją su sovietiniais lietuvių partizanais“.

Autorius tapo „Vilniaus“ būrio partizanų, jis džiaugiasi, kad galėjo kautis su vokiečiais savo gimtinėje, jam pažįstamosiose vietose. Sovietų partizanų Lietuvoje „Vilniaus“ būrys susikūrė 1943 m. pavasarį. Būrį sudarė 1942 m. rudenį iš sovietinio užnugario į Adukiškio miškus atsiję S. Apyvalos (Griko) grupė, sovietų partizanai, atvykę į vokiečių užnugarį 1943 m. pavasarį su LKP(b) CK operatyvine grupe, pabėgę iš vokiečių nelaisvės sovietiniai karo belaisviai, pabėgę Švenčionių, Vilniaus ir kitų getų žydai, kitų tautybių vietiniai gyventojai. „Vilniaus“ būrį galima laikyti vienu iš kovingesnių sovietų partizanų Lietuvoje būrių, jame stengtasi palaikyti tvarką ir drausmę, kovoti su marodieravimu, sovietinio partizano vardo diskreditavimu. Būrys kartu su Žalgirio, K. Kalinausko būriais formaliai sudarė Žalgirio brigadą.

„Vilniaus“ būrys, kaip ir visas sovietinis partizaninis „judėjimas“ Šiaurės ir Rytų Lietuvoje, iš esmės veikė pagal tą patį modelį: turėjo atramines bazes Baltarusijos (Kazėnų ir Naročiaus) miškuose, iš jų skverbėsi į Lietuvos teritoriją diversijoms geležinkeliuose ir kitoms antivokiškoms akcijoms. Teritoriniu požiūriu „Vilniaus“ būrio veikla apsiribojo Švenčionių apskrities miškais.

Autorius plačiai rašo apie savo diversinę veiklą būryje, „karinių traukinių sprogdimus“ Vilniaus–Daugpilio geležinkelyje, kuris vokiečiams buvo svarbi transporto arterija aprūpinant „Šiaurės“ fronto grupuotę. Iš autoriaus pasakojimo galima daryti išvadą, kad jis buvo sovietiniame užnugaryje apmokyto diversanto, SSRS didvyrio B. Urbanavičiaus diversinės grupės narys, tapo jo svarbiu pagalbininku. Teigia, jog dalyvavo pirmoje būrio įvykdytoje diversijoje nuverčiant karinį traukinį, kitoje vietoje – kad ta diversija buvo „pirmoji lietuvių sovietinių partizanų operacija“ (p. 190–191), sulaukė [vado] Bogdano (Bagdono) pagyrų. Neva atsiminimų autoriaus iniciatyva susprogdinta „durpių apdoravimo įmonė šalia Švenčionių“, jis dalyvavo naikinant „vokiečių armijai pieno produktus tiekusias pienines“ (p. 203), vykdant „ekonominės akcijas“ (maisto paruošas), kurių metu „užvirdavo“ ginkluotos kovos (p. 218). Tačiau autorius liudija ir apie kitą sovietų partizanų apsilankymų kaimuose pusę – siautėjimą sodybose (kai girti balsai aidėjo „ir po vidurnakčio, degtinė liejosi kaip vanduo“ (p. 207).

Autorius aprašo susidūrimus su lietuvių policija. Neminėdamas tikslios datos (tačiau nurodo, kad keletą dienų smarkiai snigo, buvo pusnys) aprašo atvejį, kai dviese su kovos draugu paėmė į nelaisvę penkis lietuvių policininkus. Sovietiniai archyviniai šaltiniai nurodo, kad „Vilniaus“ būrio partizanai keturis lietuvių policininkus paėmė į nelaisvę 1943 m. lapkričio pradžioje. Vienas iš jų, Kamajų policijos punkto policininkas L. Drangauskas, kaip „senas policininkas, nieko nenorėjęs papasakoti savo valia“, M. Šumausko

įsakymu sušaudytas⁴, kiti policininkai paleisti, tačiau nėra duomenų, kad jie būtų tapę „Vilniaus“ būrio partizanais.

Autorius aprašo sovietų partizanų baudžiamąją akciją (kurios dalyvis jis buvo) užpuolant Girdėnų kaimo savisaugininkus. Esą [1944 m.] vasarį jie nužudė du partizanus, kaime vykdžiusius maisto produktų rekvizicijas. Keršijant, anot autoriaus, keletas savisaugininkų namų, išvarius iš jų gyventojus, buvo sudeginta. Galima papildyti ir patikslinti – akcija Girdėnuose (Mielagėnų valsčiuje) vykdyta 1944 m. sausio 18 d., kaimo savisaugos organizatorius Antanas Lopata suimtas, nuvarytas į Naročiaus miškus, išardytas ir sušaudytas. Tačiau sovietų partizanai nesigriebė kolektyvinės baudmės priemonių prieš savisaugininkų šeimų narius, nežudė moterų ir vaikų (tokių atvejų buvo Pietryčių Lietuvoje veikusių sovietų partizanų veikloje).

Autorius mini operaciją, kai [1944 m.] kovo pabaigoje 5-iems sovietų partizanams, persirengusiems vietiniais ūkininkais, „pavyko vidury „baltos dienos“ patekti į Švenčionis, nužudyti vokiečių paskirtą apskrities „gubernatorių“ F. Ohlį ir jo pavaduotoją E. Heinemanną [abiejų vokiečių pavardės knygoje iškreiptos] ir saugiai pasišalinti iš miesto“ (p. 225).

Panašiai, tik žymiai detaliau aprašyta „drąsi“ operacija (nes joje dalyvavo ir autorius), iš Švenčionių (kalėjimo) ligoninės išlaisvinant lietuvių policijos atgabentą sovietų partizaną Semionovą.

Autorius apie gimtuosius Švenčionis rašo kaip neva 1944 m. gerai įtvirtintą miestą, jo prieigas saugojo nemažai bunkerų, įgulą sudarė šimtai kareivių (p. 235).

Iš tikrųjų konkrečios abiejų aprašomų įvykių sėkmingo įvykdymo aplinkybės buvo kiek kitokios. 1943 m. rudenį – 1944 m. pradžioje Švenčionių apylinkėse užsimezgė ir iki pat vokiečių okupacijos nenutrūko lietuvių nacionalinio pagrindžio, lietuviškosios administracijos, lietuvių policijos atstovų slapti ryšiai su sovietinio pagrindžio Lietuvoje vadovais. Vyko abiejų pusių atstovų susitikimai (tuo reikalu į Švenčionis buvo atvykęs ir lietuvių saugumo policijos Vilniaus apygardos viršininkas A. Lileikis). Pasiiekti žodiniai susitarimai, kuriuos galima apibūdinti kaip paliaubų ar taikos sutartis. Susitarta tarpusavyje nekariauti, nelieti „lietuviško kraujo“, neterorizuoti civilių gyventojų, netgi kartu kovoti su vokiečiais ir lenkų „imperialistiniu pagrindžiu“, kaip siekiančiu atplėšti nuo Lietuvos Vilnių, ir kt. Minėta antivokiška akcija 1944 m. kovo 24 d. Švenčionyse nužudant minėtus vokiečių civilinės valdžios pareigūnus buvo bendra, beje, įvykdyta lietuvių nacionalinio pagrindžio iniciatyva (pasiūlymu). Su Švenčionių policija susitarta ir dėl sovietų partizano Semiono (taip pat kai kurių kitų partizanų) išlaisvinimo.

Susitarimai, atpalaidavę sovietų partizanų rankas veikti, buvo slapti, eiliniai partizanai apie juos nežinojo. Tai leido jiems vėliau savo atsiminimuose savaip interpretuoti įvykius (pabrėžti savo drąsą, parodyti lietuvių policijos bailumą ir kt.).

⁴ LYA, f. 1, ap. 1, b. 436, l. 54–59; b. 74, l. 22.

Tiesa, autorius lyg ir žinojo apie minėtus susitikimus. Jis mini Švenčionių lietuvių policijos viršininką, „kurio svainis buvo mūsų būrio partizanas“, keletą susitikimų netoli Švenčionių su Plechavičiaus rinktinės karininkais (viename iš jų esą dalyvavo ir autorius). Tačiau neva iš tų susitikimų nieko neišėjo, „radikaliems nacionalistams ir fašistams“ pereiti į sovietų pusę nebuvo geras sprendimas“ (p. 234).

Autorius rašo apie pasalą „latvių kariams“, savanoriškai pasisiūliusiems tarnauti vokiečiams Alšiaus (Ulshevo) miestelyje. Per ją nukauta apie 10 priešų. Iš „Vilniaus“ būrio archyvinių šaltinių galima daryti prielaidą, kad pasala suorganizuota ne latviams, bet Pastovyje dislokuoto lietuvių savisaugos dalinių kavalerijos eskadrono kavaleristams. S. Apyvalos duomenimis, pasala suorganizuota 1944 m. gegužės 19 d., joje žuvo 18, sužeista 5 priešai.

Trumpą skyrelį savo knygoje autorius skiria lenkų partizanų – Armijos Krajovos (AK) veiklai. Jo duomenimis, AK pajėgas Vilniaus apylinkėse ir vakariniuose Baltarusijos rajonuose sudarė 100 tūkst. „organizuotų“ kareivių“, dvigubai tiek buvo rezervistų“ [galima manyti, kad šie skaičiai penkiskart padidinti]. Diskusiniai ir autoriaus vertinimai: AK „beveik nekovojo prieš vokiečius“, jų būriai buvo nusiteikę antisemitškai, „baltieji lenkai“ nužudė „šimtus gyvenusių stovyklose ar pas ūkininkus besislapstančių žydų“ (p. 227–231). Iš autoriaus pasakojimo galima daryti išvadą, jog tarp baltarusių sovietinių ir AK partizanų egzistavo pasidalinimas veiklos zonomis.

Vertinant I. Arado (Rudnickio) atsiminimų knygą, tenka pastebėti, kad autorius kiek sureikšmino savo veiklą. Kai kurie pateikti istorijos faktai ir skaičiai netikslūs, kai kurie teiginiai kelia abejonių, yra diskutuoti. Tačiau sunku surasti atsiminimų knygą, kurios autoriui nebūtų galima prikišti šių trūkumų.

Vertinant jo partizaninę veiklą, nereikėtų pamiršti, jog 1943–1944 m. jis buvo 16–17 metų jaunuolis. Vien dėl jauno amžiaus jo vaidmuo negalėjo būti itin reikšmingas, ypač vykdant svarbesnes, sudėtingesnes užduotis. Tai rodo jo – sovietų partizano – asmens bylos duomenys. „Vilniaus“ būrio vadovybės 1943 m. pabaigoje rašytoje charakteristikoje jis apibūdinamas kaip disciplinuotas, pareigingas partizanas, tačiau „kovoje su priešu beveik nedalyvavęs“⁵. Tokį sovietų partizanų vadų vertinimą sunkoka paaiškinti. Jie nebuvo dėmesingi savo kovotojams, jų veiklą vertino formaliai. Įtakos galėjo turėti tai, jog I. Rudnickis nebuvo komunistas, jis atstovavo sionistinei (nacionalistinei) žydų srovei.

Liūdni autoriaus pateikiami vaizdai apie Švenčionis po karo: miestas buvo virtęs griuvėsiais, iš viso liko kelios dešimtys išgyvenusių miesto žydų, dauguma jų buvo „šiam pasaulyje“ visiškai vieni. Vaikų tarp jų nebuvo. Akistata su tais, kurie kažkada buvo žydų kaimynai, buvo skausminga. Dauguma gyventojų žvelgė į žydus nedraugiškai, nors ir stengėsi tai nusišlepti. „Krikščionys“, kuriems per išvarymą į poligoną ar prieš geto likvidavimą buvo atiduoti žydų vaikai, atsisakydavo juos grąžinti į žydų šeimas, „pergalės dieną mums nebuvo ko švęsti“ (p. 245, 250–251).

⁵ LYA, f. 37, ap. 1, b. 85, l. 13.

Skaitant I. Arado atsiminimų knygą, į akis krinta tai, kad autorius akcentuoja „kita-taučių“, visų pirma lietuvių, antisemitizmą, neapykantą, priešiškus žydams. Kartais tai pateikiama kaip suabsoliutinti, sureikšminti, nekintantys teiginiai.

Tačiau reikia suprasti iš esmės skirtingą, nepalyginamą lietuvių ir žydų padėtį naci-stinės Vokietijos okupacijos metais, skirtingas patirtis, požiūrius ir vertinimus, santykį su sovietinio pasipriešinimo kova.

Lietuviams Vokietijos nacių okupacijos metais nekilo mirtino pavojaus, masinis teroras ir smurtas jiems siejosi su Raudonąja armija, sovietų partizanais, vėliau – pokario metų įvykiais.

Žydai – pasmerkti visuotinam išnaikinimui, jie masiškai žudyti per holokausto akcijas, kuriose dalyvavo ir lietuviai. Galimybių išgyventi, paprasčiausiai žmogiškajai egzistencijai jiems buvo nedaug. Tokias viltis teikė išėjimas į miškus, išitraukimas į sovietinį pogrindį, nors ir komplikuo-tas prieglobstis jame, Raudonosios armijos laukimas.

Vargu ar iš žydų autorių atsiminimų galima tikėtis ar laukti objektyvaus, lietuviams palankaus istorinių įvykių nušvietimo. Išgyvenę žydai liudijo ir vertino istorinius faktus vadovaudamiesi nuoskaudų, keršto už išžudytus tautiečius, gimines, artimuosius mo-tyvais. Kai kuriuose tekstuose atsirado perdėtų, su tam tikru pasimėgavimu aprašytų žydų kovotojų žiaurumų (pvz., puolant Kaniūkų kaimą), kuriems įvykdyti, atrodytų, nebuvo sąlygų.

Išformavus „Vilniaus“ būrį, I. Aradas tapo „milicijos junginio“ (grupės) nariu, 1944–1945 m. žiemą veikė Adučiškio apylinkėse, kovojo su „lietuviškų nacionalistinių grupuočių judėjimu“, t. y. Lietuvos laisvės kovotojais. 1945 m. pradžioje kartu su NKVD baudėjais šukavo miškus, netoli Linkmenų sunaikino Lietuvos partizanų stovyklą. Šie epizodai aprašyti labai glaustai, trumpai lyginant su anglišku jo atsiminimų knygos variantu.

Atsiminimų knygos autoriui pavyko įgyvendinti savo svajonę pasiekti Izraelio žemę ir kovoti už žydų valstybės įkūrimą ir jos nepriklausomybę. Deja, tokios teisės – kovoti už savo valstybę ir laisvę – jis nepripažįsta lietuviams, ir tai, be abejo, sukels priešškas, tačiau teisingas Lietuvos skaitytojų reakcijas jo atsiminimų knygos atžvilgiu.

Tačiau nebūtų teisinga neigti I. Arado (Rudnickio) atsiminimų knygos privalumų. Visų pirma ji vertinga bendruoju žydiškojo pasaulio, jo gyvenimo, katastrofos, kančios ir kovos atskleidimo, žmonių atminimo požiūriu. Kalbant apie Antrojo pasaulinio karo žydų memuaristiką, daugiausia atsiminimų skirta Vilniaus ir Kauno getų, Pietryčių Lietuvoje, Rūdninkų girioje susitelkusių žydų gyvenimo ir kovos istorijai. I. Arado knyga skirta Švenčionių krašto, Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos regiono žydų istorijai. Knygos pažintinę, mokslinę vertę didina istoriko, prof. S. Sužiedėlio parengtas išsamus įvadinis straipsnis. Tokio straipsnio labai trūktų angliškajam knygos leidimui.

Atsiminimų knyga atspindi žydiškąjį požiūrį į Antrojo pasaulinio karo, nacių Vo-kietijos okupacijos Lietuvoje sudėtingus, skaudžius įvykius. Lietuvos žydų istorija yra neatskiriama Lietuvos istorijos dalis, kurią reikia pažinti ir stengtis suvokti.